

Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право
УДК 349.412

Ігнатенко Ірина Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Ignatenko Iryna

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law
Yaroslav Mydryi National Law University*

Кречик Анатолій Сергійович

*студент факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Krechyk Anatolii

*Student of the Faculty of Prosecution
Yaroslav Mydryi National Law University*

Перепелиця Карина Олегівна

*студентка факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Perepelytsia Karyna

*Student of the Faculty of Prosecution
Yaroslav Mydryi National Law University*

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З КРАЇНАМИ ЄС
LEGAL REGULATION OF AGRICULTURAL LAND TURNOVER IN
UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS WITH COUNTRIES EU**

Анотація. Наукова стаття присвячена питанню ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні на основі порівняльного аналізу з країнами ЄС. Задля реалізації поставленої мети наведено основні проблеми, які виникли після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Обґрунтовано, що Україна використовує жорстку модель державного регулювання і таке регулювання повинно бути направлено на ефективне використання земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто важливість розширення доступу до земель сільськогосподарського призначення для селян, які зайняті у сфері особистого селянського господарства та фермерського господарства шляхом зміни існуючої моделі державного регулювання: встановлення кваліфікаційних умов для юридичних осіб – покупців, а також розглянуто можливість зменшення максимальної площі сільськогосподарських земельних ділянок, якою може володіти громадянин України. Доведено, що держава повинна здійснювати фінансову підтримку фермерських господарств, малих та середніх сільськогосподарських підприємств для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, з метою можливості конкурувати на відкритих земельних торгах з іншими учасниками ринку, в яких наявний достатній запас власних грошових ресурсів.

Особлива увага звертається на недосконале регулювання переважного права, що ймовірно, призведе до значної кількості судових спорів у майбутньому. Тому пропонується внести зміни до ЗК України та скасувати норми про передачу переважного права іншим особам, у зв'язку з їх правовою природою, а саме невідчужуваністю таких прав.

Ключові слова: використання земель, охорона земель, земельні правовідносини, правовий режим земель, землекористування, право

власності, обмеження прав, земельні спори, землі сільськогосподарського призначення, обіг земель.

Summary. *The scientific article is devoted to the issue of market circulation of agricultural land in Ukraine based on a comparative analysis with EU countries. In order to realize the set goal, the main problems that arose after the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Conditions of Transfer of Agricultural Lands" are given. It is substantiated that Ukraine uses a strict model of state regulation and such regulation should be aimed at effective use of agricultural land. Considered the importance of expanding access to agricultural land for peasants who are engaged in personal farming and farmers by changing the existing model of state regulation: establishing qualification conditions for legal entities - buyers, and also considered the possibility of reducing the maximum area of agricultural land that can be owned a citizen of Ukraine. It has been proven that the state should provide financial support to farms, small and medium-sized agricultural enterprises for the purchase of agricultural land plots, in order to be able to compete at open land auctions with other market participants who have a sufficient supply of their own monetary resources.*

Particular attention is paid to the imperfect regulation of the preemptive right, which is likely to lead to a significant amount of litigation in the future. Therefore, the authors propose to make changes to the Civil Code of Ukraine and to cancel the norms on the transfer of preferential rights to other persons, in connection with their legal nature, namely the inalienability of such rights.

Key words: *land use, land protection, land legal relations, legal regime of lands, land use, ownership, limitation of rights, land disputes, agricultural land, land turnover.*

Постановка проблеми. Хоча ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні відкритий вже третій рік та врегульований нормативними актами, проте ставлення до нього у суспільстві не викликає довіри у зв'язку з недосконалим механізмом державного регулювання, яке проявилось у непослідовному проведенні державної політики у сфері обігу земель. А тому наразі перед Україною стоїть питання про удосконалення такого механізму, з метою ефективного та раціонального використання земельного ресурсу та підтримки громадян, зайнятих у сфері сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення піднімалася у працях таких науковців, як: Літошенко О. С. [1], Коробська А. О. [4], Касич А. О., Підкуйко О. О., Терещенко А. В., Тимошенко В. О. [5], Юрченко І. В. [6], Чурилова Т.М. [10], Ігнатенко І. В. [12], Федчишин Д. В. [13]. Більшість авторів при розгляді різних аспектів регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення, як правило, аналізують чи посилаються на відповідний зарубіжний досвід. Завдяки значному внеску вчених набули розвитку теоретичні основи побудови української моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, проте на практиці вона потребує свого удосконалення.

Мета статті – аналіз правового регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні на основі порівняння з країнами ЄС, з метою виявлення основних проблем та шляхів удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 90-х років, в Україні розпочалася земельна реформа, ініційована розподілом державної землі. Проте вже у 2001 році з прийняттям Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» було встановлено мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення з метою захисту

власників земельних часток (паїв) та обмеження концентрації земель в руках магнатів.

Мораторій мав діяти до врегулювання порядку реалізації прав громадян земельних часток (паїв) Земельним кодексом України. Але з набранням чинності ЗК України від 25.10.2001 р. п.15 Розділ X «Перехідні положення» продовжено заборону на відчуження земельних часток (паїв), а також встановлено заборону на відчуження земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, тобто мораторій був відтворений і розширений. З цього моменту суспільство розділилось на прибічників та противників мораторію.

Прибічники мораторію зазначають, що його скасування може призвести до негативних наслідків таких як: «концентрація великих площ земель сільськогосподарського призначення в руках агрохолдингових компаній; відчуження селянами земельних ділянок сільськогосподарського призначення за ціною, що є істотно нижчою за економічно обґрунтовану; неконтрольована зміна цільового призначення та урбанізація сільськогосподарських земель та інше» [1, с. 285].

У свою чергу противники в основному апелюють тим, що мораторій суттєво обмежує реалізацію власників земель сільськогосподарського призначення на їх право вільно розпоряджатися своєю власністю, а також вказують на стримування економічного зростання держави. При цьому на міжнародному рівні Україна теж зазнавала певного осуду від міжнародних організацій та судових установ. Так в правовому плані важливе значення для трансформації сфери земельних відносин в Україні мало рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України», оприлюднене 22 травня 2018 року в якому ЄСПЛ встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (захист власності) Європейської конвенції з прав людини, зазначивши таке: «Україна має вжити належні

законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією. Рішення Суду не слід розуміти як таке, що зобов'язує невідкладно запровадити необмежений ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні» [2].

В економічному плані відкриття ринку землі було умовою співпраці з Міжнародним валютним фондом та Світовим банком, які у 2020 році вчергове рекомендували Україні зняти заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення, у зв'язку з тим, що за оцінками Світового банку скасування мораторію сприятиме економічному зростанню на 1-2 відсотки на рік.

Саме тому під впливом зовнішніх та внутрішніх обставин, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (далі - Закон України № 552-IX) [3].

Поняття «обіг» у вітчизняному законодавстві розуміється не однаково, а його зміст залежить від сфери застосування. А тому обіг землі потрібно визначати як «здійснюваного відповідно до цивільного законодавства та особливостей, передбачених земельним законодавством, переходу права власності, інших прав на земельні ділянки на підставі цивільних правочинів, а також цивільних засобів, що допускаються земельним законодавством» [4, с. 108-109]. Проте суть обігу земель сільськогосподарського призначення визначається на основі державного регулювання, яке розглядається як «сукупність цілей, стратегії, форм та методів реалізації зваженої та збалансованої державної політики щодо забезпечення ефективного використання земель сільськогосподарського призначення» [5].

Але чи було реалізовано зважену та збалансовану державну політику при прийнятті Закону України № 552-IX? Погоджуючись з думкою І. В. Юрченко, зазначимо, що дійсно цей Закон перш за все спрямований на запуск ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, проте створив ще більше питань, ніж унормував [6, с. 90].

Сьогодні у світі майже всі країни регулюють ринок земель, використовуючи свої власні моделі, які базуються на національних інтересах та комплексній державній політиці. Це регулювання здійснюється за допомогою спеціальних регуляторних механізмів та інструментів, які забезпечують функціонування обігу земель сільськогосподарського призначення відповідно до його мети. Найбільш поширеними інструментами регулювання ринкового обігу земель є: обмеження, що стосуються того, хто може бути покупцем земель; становлення кваліфікаційних вимог для потенційних покупців земель; регулювання цін на земельні трансакції; введення екологічних обмежень на використання земель; становлення перехідного періоду, під час якого діють тимчасові обмеження на купівлю та продаж земель для іноземців, юридичних осіб тощо; встановлення граничних розмірів земельних ділянок, які можуть бути у власності або в користуванні фізичних та юридичних осіб, як максимальних, так і мінімальних; переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення.

Саме за допомогою таких механізмів можна визначити модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, за яким чим більше держава використовує регуляторних інструментів, тим жорсткішою є модель такого управління, і навпаки. Аналіз Закону № 552-IX дає можливість дійти до висновку, що Україна застосовує жорстку модель правового регулювання з огляду на таке: по-перше, встановлено обмеження суб'єктного складу набувачів; по-друге, встановлено заборону продажу земель сільськогосподарського іноземним громадянам та

іноземним юридичним особам до вирішення цього питання на всеукраїнському референдумі; по-третє, встановлено граничний розмір земельних ділянок, які можуть перебувати у власності; по-четверте, заборона продажу земель державної та комунальної власності; по-п'яте, ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку; по-шосте, заборона обігу земель в окупованих територіях.

Проте, державне регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення повинно бути направлено не стільки як на встановлення жорсткої моделі регулювання, а на ефективне використання земель сільськогосподарського призначення. У цьому і проявляється недолік Закону України № 552-ІХ - в Україні відсутня загальнонаціональна мета відкриття ринку обігу земель сільськогосподарського призначення, а обіг земель тепер розглядається як самоціль, що на жаль призвело до того, що такі землі є засобом капіталізації з метою спекуляції цін в майбутньому, а не спрямовується на їх ефективне використання.

На відміну від України, Франція Законом № 60-808 від 5 серпня 1960 року «Про аграрну політику» визначила основну мету регулювання ринкового обігу земель у сільському господарстві: надати можливість фермерам та працівникам сільського господарства ефективно забезпечувати свій соціальний захист; спрямовувати та заохочувати виробництво, яке найбільше відповідає можливостям кожного регіону; заохочувати і розвивати сімейну структуру ферми, здатну найкращим чином використовувати сучасні технічні методи виробництва і забезпечувати повну зайнятість праці і оборотного капіталу [7]. А Конституція Польщі передбачає, що основою аграрного устрою держави є сімейне фермерське господарство, а тому наданий пріоритет для окремих

фермерів (сімейних фермерських господарств) на придбання у власність земель сільськогосподарського призначення [8].

Наприклад, в Україні до 1 січня 2024 року забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок сільськогосподарського призначення. У свою чергу, сімейні фермерські господарства є юридичною особою, а тому не зможуть купити земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Це може поставити їх у не вигідне положення, оскільки з 1 січня 2024 року, такі підприємства не зможуть повноцінно конкурувати з агрохолдинговими компаніями. Хоча Закон № 552-ІХ зобов'язує Кабінет Міністрів України розробити та затвердити порядок здійснення фінансової підтримки громадян і юридичних осіб (у тому числі фермерських господарств) для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, проте цього так і не було зроблено. А тому одноосібні, фермерські, сімейні фермерські господарства, малі та середні сільськогосподарські підприємства не матимуть фінансових інструментів для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення і не зможуть конкурувати на відкритих земельних торгах із агрохолдингами та іншими учасниками ринку, в яких наявний або достатній запас власних грошових ресурсів із підтвердженням джерел їхнього походження, або доступ до фінансових механізмів.

Також в закордонній літературі підкреслюється важливість розширення доступу до земель сільськогосподарського призначення для різних груп селян та фермерів. Зазначається, що власність на сільськогосподарські землі не повинна бути обмеженою лише кількома великими корпораціями чи грошовими інвесторами. Розподіл земель повинен бути заснований на критеріях економічної та соціальної стабільності в Європі, а не лише на фінансових можливостях великих гравців на ринку. Це може включати в себе підтримку молодих фермерів і

тих, хто бажає розпочати власне сільськогосподарське виробництво, що сприятиме розвитку аграрного сектору та підтримці селянського господарства. Такий підхід демонструє солідарність з європейськими фермерами і сприяє створенню більш різноманітного та стійкого сільськогосподарського сектору, де різні групи мають можливість вільного доступу до земельних ресурсів і можуть сприяти розвитку сільських територій [9].

Україна як держава, яка останньою в Європі відкрила ринок земель сільськогосподарського призначення могла би перейняти досвід європейських країн, але недосконала державна політика та правове регулювання може призвести до серйозних проблем і наслідків для сільськогосподарського сектору, що призведе до зменшення конкуренції. Як відзначає Т.М. Чурилова, Польща, пройшовши певний шлях формування ринку сільськогосподарських земель, переконалася, що державне регулювання має бути доволі значним у цій сфері, а продаж відбуватися за правилами, що надійно захищають власного фермера, який дійсно працює на землі [10, с. 308].

У додаток до вищезазначеного, слід відзначити негативний аспект Закону України № 552-ІХ, а саме дозвіл, який вступає в дію з 1 січня 2024 року, всім юридичним особам купувати сільськогосподарські землі. У цьому контексті є обґрунтованою потреба внести зміни до ЗК України, спрямовані на обмеження права на придбання сільськогосподарських земель для юридичних осіб. Тобто, пропонуємо встановити додаткові інструменти регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб у вигляді встановлення кваліфікаційних вимог: набувати у власність землі сільськогосподарського призначення можуть юридичні особи, діяльність яких пов'язана зі сферою сільського господарства не менше п'яти років та дохід від сільськогосподарської діяльності становить понад 50 відсотків від усіх доходів. Такий підхід

допоможе зберегти земельний ресурс для тих, хто використовує його для сільськогосподарської діяльності і враховує інтереси сільських громад та фермерських господарств.

Аналізуючи досвід інших країн, можна прийти до висновку, що необґрунтованим є також закріплення положення, за яким громадяни України можуть набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення до десяти тисяч гектарів. Так у Польщі фермер має право набувати землі сільськогосподарського призначення загальна площа яких не перевищує 300 га, в Угорщині та Литві - до 300 га, у Латвії - до 2000 га, у Данії - до 150 га. Проте встановлення обмеження у вигляді розмірів площ земельної ділянки є не єдиним засобом регулювання обігу сільськогосподарських земель в країнах ЄС для громадян, ними також є:

1. встановлення кваліфікаційних вимог до фізичних осіб – покупців сільськогосподарських земель. Ценз осілості є одним з таких регуляторів, наприклад, у Словаччині власник може продавати сільськогосподарські землі покупцям, які протягом останніх десяти років проживають у країні. Цікавим видається мовний ценз у Латвії, де покупцями сільськогосподарських земель можуть бути фізичні особи з держав-членів ЄС, держав Європейської економічної зони або Швейцарської Конфедерації, які володіють латиською мовою щонайменше на рівні B2. І ще однією з вимогою є досвід заняття фермерством чи зобов'язання самостійно займатися сільським господарством, де такі вимоги встановлені в Польщі;

2. надання певному колу осіб переважних прав на придбання сільськогосподарських земель. У переважній більшості країни ЄС надають перевагу фермерам та особам, зайнятим у сфері особистого селянського господарства;

3. створення спеціального регулятора обігу земель, який наділений правом видавати дозволи на купівлю. Одними з таких країн є Данія та Ізраїль, в яких створено спеціальні органи, які здійснюють контроль за обігом земель сільськогосподарського призначення та наділені видавати дозволи на купівлю.

Як бачимо, однією з ключових рис регулювання земель в країнах ЄС є встановлення жорстких кваліфікаційних вимог для громадян, які бажають здійснювати сільськогосподарську діяльність на цих територіях. Причини, які спонукають ЄС до встановлення таких методів, є боротьба з неефективним використанням земельних ресурсів та забезпеченням сталого розвитку в сільському господарстві. Тому слід розглянути можливість зменшення максимальної площі сільськогосподарських земельних ділянок, якою може володіти громадянин України.

Крім того, найпроблемнішим моментом у Законі України № 552-IX є реалізація переважного права на купівлю земель сільськогосподарського призначення, яка, ймовірно, призведе до значної кількості судових спорів у майбутньому. Особливо дивним видається закріплення можливості передачі переважного права іншим особам, на підставі цивільно-правових угод. У цивілістиці під переважним правом розуміють як «встановлене договором або законом суб'єктивне право учасника цивільних правовідносин на переважне перед іншими особами вчинення дій, спрямованих на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків» [11, с. 120]. Переважне право є винятковим особисто немайновим правом, у будь-яких правовідносинах. Його носії не можуть передавати своє переважне право на вчинення певної юридичної дії іншим особам, оскільки воно є невідчужуваним, прикладом є ст. 362 ЦК України «передача співвласником свого переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності іншій особі не допускається». Але

законодавець вирішив інакше, всупереч не тільки доктринальним положенням, а й самому собі.

На практиці, виникла ситуація, коли юридичні особи мають переважне право на купівлю земель сільськогосподарського призначення, але не можуть його реалізувати, тому вони вдаються до їх передачі фізичним особам, які, в свою чергу, мають право пред'явити до суду позов про переведення на неї прав та обов'язків покупця у разі порушення продавцем процедури відчуження земельної ділянки. Отже, потрібно внести зміни до ЗК України та скасувати норми про передачу переважного права іншим особам, у зв'язку з їх правовою природою.

Україні не потрібно створювати нових механізмів для удосконалення регулювання обігу сільськогосподарських земель, а лише, як слушно зазначає І. В. Юрченко, «має використати наявний досвід, який вже апробований іншими країнами, адже дозволяє обрати виключно правильний шлях розбудови ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, не експериментувати з аграрною економікою та земельним питанням, забезпечити масштабний розвиток сімейного фермерства, як еталона в країнах Європейського Союзу, та перехід аграрного сектору на новий етап розвитку» [6, с. 94].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Земельна реформа в Україні проведена не послідовно та не націлена на захист прав та інтересів малих фермерів, координацію відносин між людиною та землею для впровадження нових інструментів життєзабезпечення на сільських територіях. Це в основному прослідковується в тому, що Закон України № 552-ІХ не встановив у перехідному періоді ні кваліфікаційних вимог, ні переважного права для громадян, які зайняті у сфері особистого селянського господарства або малих фермерів. Тому питання ефективного регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення залишається відкритим та потребує подальшого вдосконалення.

Література

1. Літошенко О. С. Проблема мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 284-293.
2. Справа «Зеленчук і Цицюра проти України» : рішення Європейського суду з прав людини Четверта секція. *Верховна Рада України: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text (дата звернення: 19.10.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. 20. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#n9> (дата звернення: 19.10.2023).
4. Коробська А. О. Проблеми становлення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 106-115.
5. Касич А. О., Підкуйко О. О., Терещенко А. В., Тимошенко В. О. Сучасні проблеми державного регулювання ринку землі в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1565> (дата звернення: 19.10.2023).
6. Юрченко І. В. Королівство Данія: досвід ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 89-96.
7. The Law of France №60-808 About agricultural orientation. 1960. URL : <https://goo.gl/dFwCfm> (дата звернення: 19.10.2023).
8. The Constitution of the Republic of Poland. Sejm of Polish Republic. 1997. URL: <https://goo.gl/9NxAVq> (дата звернення: 19.10.2023).

9. Noichl M. Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI)). *Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament*, 2017. 18 p.
10. Чурилова Т.М. Регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 304-308.
11. Боднар В. В. Поняття та юридична природа переважних прав. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 119-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_4_18 (дата звернення: 19.10.2023).
12. Fedchyshyn D., Ignatenko I. Protection of land ownership of foreigners in Ukraine. *Juridical Tribune*. October 2018. Vol. 8, Special Issue. P. 27-38.
13. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Shulga M., Danilik D. Legal problems of rational use and protection of agricultural land in Ukraine. *Justicia*. 2022. Vol. 27, № 41. P. 43-52.

References

1. Litoshenko O. S. Problema moratoriiu na prodazh zemel silskohospodarskoho pryznachennia. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. 2014. № 14. S. 284-293.
2. Sprava «Zelenchuk i Tsytsiura proty Ukrainy»: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Chetverta sektsiia. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebsait*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text (date of access: 19.10.2023).
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. № 552-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2020. 20.

- St. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#n9> (date of access: 19.10.2023).
4. Korobska A. O. Problemy stanovlennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini. *Ekonomika APK*. 2019. № 4. S. 106-115.
 5. Kasych A. O., Pidkuiko O. O., Tereshchenko A. V., Tymoshenko V. O. Suchasni problemy derzhavnoho rehuliuвання rynku zemli v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2020. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1565> (date of access: 19.10.2023).
 6. Yurchenko I. V. Korolivstvo Dania: dosvid rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. *Ekonomika APK*. 2021. № 3. S. 89-96.
 7. The Law of France №60-808 About agricultural orientation. 1960. URL: <https://goo.gl/dFwCfm> (date of access: 19.10.2023).
 8. The Constitution of the Republic of Poland. Sejm of Polish Republic. 1997. URL: <https://goo.gl/9NxAVq> (date of access: 19.10.2023).
 9. Noichl M. Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI)). Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament, 2017. 18 p.
 10. Churylova T.M. Rehuliuвання rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dosvid Polshchi. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2016. № 3. S. 304-308.
 11. Bodnar V. V. Poniattia ta yurydychna pryroda perevaznykh prav. *Universytetski naukovi zapysky*. 2011. № 4. S. 119-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_4_18 (date of access: 19.10.2023).
 12. Fedchyshyn D., Ignatenko I. Protection of land ownership of foreigners in Ukraine. *Juridical Tribune*. October 2018. Vol. 8, Special Issue. P. 27-38.

13. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Shulga M., Danilik D. Legal problems of rational use and protection of agricultural land in Ukraine. *Justicia*. 2022. Vol. 27, № 41. P. 43-52.